

AMEA-NIN MƏRKƏZİ ELMİ KİTABXANASI
VASİTƏSİZ BEYNƏLXALQ ELMİ ƏLAQƏLƏRDƏ
(1956-1961-Cİ İLLƏR)

N.X.BABAXANOVA

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

Məqalədə AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasının SSRİ Dövlət Kitabxanası və SSRİ EA-nın Elmi Kitabxanasının vasitəçiliyi olmadan müstəqil şəkildə beynəlxalq kitab mübadiləsi aparmağa başladığı 1956-cı ildən 5 il ərzində müvafiq sahədə görülmüş işlərdən və yaradılmış beynəlxalq elmi kommunikasiyalardan bəhs olunur.

Açar sözlər: AMEA, Mərkəzi Elmi Kitabxana, beynəlxalq kitab mübadiləsi, global informasiya mühiti, 1956-1961-ci illər

AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanası SSRİ Dövlət Kitabxanası və SSRİ EA-nın Elmi Kitabxanası vasitəsilə beynəlxalq kitab mübadiləsi apardığı 1933-1955-ci illərdə bu sahədə kifayət qədər təcrübə qazanmış, 30-cu illərdə dünyanın müxtəlif ölkələrinin 150 elm və təhsil müəssisəsi, 40-50-ci illərdə isə 50 ölkənin 250-ə yaxın təşkilatı ilə əməkdaşlıq etmiş, Azərbaycan alimlərini dünyanın elmi nailiyyətləri, qabaqcıl elmi-texniki yenilikləri ilə bağlı mütəmadi məlumatlandırmış, onların əsərlərinin dünya elmi ictimaiyyətinin diqqətinə çatdırılmasına əvəzsiz rol oynamışdır.

Araşdırmalarımız göstərir ki, 20 ildən artıq müddət ərzində vasitəli beynəlxalq kitab mübadiləsi Mərkəzi Elmi Kitabxanaya tam gücü ilə kitab, jurnal barterini həyata keçirməyə imkan vermiş və bu səbəbdən elmi tədqiqatların xarici informasiya ilə təminatı 20-25% həcmdə yerinə yetirilmişdir. Bunu 1933-1955-ci illərdə xarici elmi jurnalları əldə olunması ilə bağlı oxucu sorğularına rədd cavablarının statistikasından da görmək mümkündür. Belə ki, həmin illərdə xarici nəşrlər üzrə 53980 sorğunun yalnız 12340-na müsbət cavab verilmişdir (1).

Ümumittifaq KP MK Rəyasət Heyətinin 1955-ci ilin iyul tarixli Qərarı (Qərarla xarici ölkələrin elmi-tədqiqat müəssisələri ilə əlaqələrin genişləndirilməsi və elmi-texniki informasiya mübadiləsinin aparılmasının zəruriliyi vurğulanırdı) Mərkəzi Elmi Kitabxananın beynəlxalq münasibətlər tarixində yeni səhifə açdı. 1956-cı ildə Kitabxana müstəqil şəkildə beynəlxalq əlaqələr qurmaq, kitab və elmi-texniki informasiya mübadiləsi aparmaq hüququ qazandı. Kitabxana ayrıca balansla keçirildi və geniş maliyyə imkanları əldə etdi. Əgər 1953-cü ildə kitabxananın komplektləşdirilməsi üçün 15,3 min manat ayrılmışdısa, 1956-cı ildə bu məbləğ 28 min manata çatdırıldı. Ən əsası, həmin məbləğin 68%-i, yəni 19040 manatı məhz xaricdən ədəbiyyat almaq

üçün müəyyənləşdirilmişdi. Həmin il xarici tərəfdaşlarla birbaşa mübadilə sayəsində kitabxananın fonduna 1425 nəşr vahidi, o cümlədən 356 adda jurnal, 611 monoqrafiya daxil olmuşdu. 3000 xarici kitab isə SSRİ EA-nın Kitabxanasının Mübadilə fondundan əldə edilmişdi. Kitabxana tərəfdaşlarına 2908 nüsxə nəşr vahidi göndərmişdi. 1956-cı ildə MEK-də Xarici ədəbiyyat şöbəsi yaradıldı. Şöbə 43 ölkənin 110 elmi müəssisəsi ilə elmi-texniki informasiya və kitab mübadiləsi aparırdı. Çin, Çexoslovakiya, Rumıniya, Avstraliya, Hollandiya, Danimarka, Hindistan, Meksika, Norveç, Tunislə əməkdaşlıq genişlənməmişdi. Fonda Çindən "Müasir Çin quravırası", Koreyadan "Müxtəssər fəlsəfi lüğəti", Meksikadan "Beynəlxalq Geologiya Konqresinin hesabatı" və s. kimi maraqlı nəşrlər daxil olmuşdu. ABŞ-in Konqres Kitabxanası ilə də mübadilə sayəsində bir çox dəyərli nəşrlər oxucuların istifadəsinə verilməmişdi. Ə.Mirəhmədovun "Abdulla Şaiq", Milmanın "Azərbaycan SSR-çoxmillətli Sovet dövlətinin bərabərhuquqlu sosialist respublikası", "Azərbaycan Xalq şairi Səməd Vurğun" və başqa nəşrlər də öz növbəsində Konqres Kitabxanasına göndərilmişdi.

1956-cı ildə Stokholmdakı İsvəç Şimal Muzeyinə Azərbaycan folklorunu özündə əks etdirən 16 kitab, Britaniya Muzeyinin Təbiət elmləri bölməsinə Azərbaycan EA Botanika və Zoologiya İnstitutunun elmi əsərləri, ABŞ Kənd təsərrüfatı Departamentinə isə Səfərovun "Eldar şamı quru subtropiklərin bir növü kimi" adlı monoqrafiya yola salınmışdı (2).

İl ərzində Elmlər Akademiyasına xarici elmi nümayəndə heyətlərinin gəlişi ilə əlaqədar olaraq bir neçə beynəlxalq məzmunlu kitab sərəgisi təşkil olunmuşdu. Cənubi Afrika İttifaqı, Çexoslovakiya, İran və Hindistandan gələn qonaqlar üçün keçirilən kitab sərəgilerində 2000-ə yaxın ədəbiyyat nümayiş olunmuş, xaricilərə 297 kitab hədiyyə edilmişdi.

Bununla bərabər, Kitabxana xarici ədəbiyyat üzrə informasiya siyahıları hazırlayır və onları bülleten şəklində çap edib Elmi-tədqiqat institutlarına göndərirdi. Əcnəbi dillərdə nəşr olunan bülletenlərin sayı 12-ə çatmışdı.

Kitabxana tərəfindən "Surgery", "Annals of Surgery", "British Journal of Surgery" və 180 adda başqa jurnallardan ingilis, fransız və italyan dillərindən tərcümələr edilmiş və akademiklərə təqdim olunmuşdu.

1957-ci ildə Mərkəzi Elmi Kitabxana beynəlxalq əməkdaşlıq sahəsində bir qədər də irəli gedərək tərəfdaşlarının sayını artırmağa müvəffəq oldu. Həmin il Kitabxana 45 ölkənin 114 elmi müəssisəsi ilə əməkdaşlıq edirdi. Bunlardan 18-i elmlər akademiyaları, 47-si universitet və ali məktəb, 19-u milli kitabxana, 21-i xüsusi idarə, 6-sı nəşriyyat, redaksiya və firma, 3-si isə muzey idi. İl ərzində mübadilə yolu ilə 1655 kitab alınmış, əvəzində 3101 kitab və jurnal göndərilmişdi. Məsələn, professor H.V.Qasımovanın "Toyuqkimilər fəsiləsindən ovçu-balıqçı quşların helmintofaunası" monoqrafiyası Kaliforniya Universitetinin, Q.Qasımzadənin "Xalqlar dostluğu

Azərbaycan ədəbiyyatında (sovet dövrü)”, O.Ş.İsmizadənin “Yaloylutepin mədəniyyəti”, “Arxitektura, tikinti və təsviri incəsənət üzrə terminlərin rusca-azərbaycan lüğəti” kitabları isə Konqres Kitabxanasının sərəhsinə müvafiq olaraq göndərilmişdi. Paris Milli Kitabxanası MEK-lə mübadilə əsasında “Azərbaycan tarixi abidələri”, Çexoslovakiya Elmlər Akademiyası isə “Botanika İnstitutunun elmi əsərləri”ni əldə etmişdi. Çin, İngiltərə, ADR, İndoneziya, Misir, Efiopiya və Hollandiya kitabxanaları Azərbaycan EA-nın və onun Elmi-tədqiqat institutlarının “Xəbərləri”nə və “Məruzələr”inə xüsusi maraq göstərirdilər (3).

1958-ci ildə Mərkəzi Elmi Kitabxananın beynəlxalq kitab mübadiləsi apardığı təşkilatların sayı bir qədər də çoxalmışdı. Qərb dillərində ədəbiyyatla yanaşı, Şərq dillərində də daxilolmalarda artım müşahidə olunmağa başlamışdı. İlin əvvəlində Yaponiya və Suriya ilə kitab və elmi-texniki informasiya mübadiləsinə başlanıldı. Həmin il müxtəlif xarici tərəflərdən ərzində ümumilikdə 2841 kitab və jurnal idxal edilmiş, əvəzində ölkə xaricində 5622 nüsxə ədəbiyyat yollanmışdı.

3 dekabr 1958-ci ildə YUNESKO “Nəşrlərin beynəlxalq mübadiləsi haqqında Konvensiya” və “Dövlətlər arasında rəsmi nəşrlərin və hökumət sənədlərinin mübadiləsi haqqında Konvensiya” qəbul etdi (4). Hər iki konvensiya 11 sentyabr 1962-ci ildə isə SSRİ Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti tərəfindən təsdiq edildi.

Birinci konvensiya mübadilə imkanlarının genişləndirilməsi, mübadilə prosesinin hüquqi bazasının yaradılması, hökumət, qeyri-hökumət təşkilatlarına beynəlxalq kitab və informasiya mübadiləsinə həyata keçirmək üçün dövlət dəstəyinin göstərilməsinə nəzərdə tuturdu. Konvensiya mübadilə olunan nəşrlərin xarakterini və növünü geniş şəkildə müəyyən edərək, tərəflər arasında onların alınıb-satılmasına, yəni satış predmeti olmasına məhdudiyət qoyurdu. Konvensiya qlobal informasiya mühitinin bütün iştirakçılarının, o cümlədən Mərkəzi Elmi Kitabxananın beynəlxalq əlaqələrinin, nəşr və informasiya mübadiləsinin genişlənməsinə töhfəsini verdi.

1955-1958-ci illərdə aparılan beynəlxalq mübadilə əməliyyatlarının təhlili göstərir ki, həmin dövrdə Kitabxana xaricdən aldığı ədəbiyyatdan 3-4 dəfə çox ədəbiyyat göndərirdi, yəni mübadilənin ekvivalentliyi prinsipini pozurdu. Bu proses beynəlxalq kitab və informasiya mübadiləsinə qoşulmuş bütün Sovet kitabxanalarında müşahidə olunurdu. Əsas məqsəd sosialist ölkələrinə kənd təsərrüfatına və texnikaya aid ədəbiyyatla yardım etmək idi. Çünki, Koreya, Albaniya, Monqolustan və Vyetnam kimi ölkələrdə elm və texnikanın, kənd təsərrüfatının inkişafı lazımı səviyyədə deyildi və müvafiq sahədə elmi ədəbiyyat qıtlığı hökm sürürdü.

1958-ci ildə Mərkəzi Elmi Kitabxananın beynəlxalq mübadilələrdə ekvivalentliyin təmin olunması üçün məsələ qaldırsa da nəticədə, adlarını

çəkdiyimiz ölkələrdə iqtisadiyyatın zəif və inkişaf etməkdə olması nəzərə alınaraq heç bir addım atılmadı.

1959-cu ildə Kitabxananın “Xarici ədəbiyyat” şöbəsi ilə “Komplektləşdirmə” şöbəsi birləşdirildi və “Komplektləşdirmə və beynəlxalq kitab mübadiləsi” şöbəsi yaradıldı. Əsas məqsəd respublikadaxili, İttifaq daxili və beynəlxalq mübadilə prosesini mərkəzləşdirmək və təkmilləşdirmək idi. YUNESKO-nun qərarı ilə 1958-ci ildə beynəlxalq kitab mübadilələrinin qarşılıqlı şəkildə pulsuz aparılması təsbit olunsa da sənəd SSRİ tərəfindən ratifikasiya olunmadığından Mərkəzi Elmi Kitabxanaya xarici nəşrlərin alınması üçün hələ də invalyuta (xarici valyutaya dəyişdiriləbilən rubl ehtiyatı) ayrılırdı. 1959-cu ildə bu məqsədlə Kitabxanaya 45000 rubl, yəni o dövrün kursuna uyğun olaraq 40500 ABŞ dolları məbləğində vəsait ayrılmışdı. Həmin il Mərkəzi Elmi Kitabxananın əməkdaşlıq etdiyi 240 xarici elm və təhsil müəssisəsi Kitabxanadan 9275 nüsxə çap məhsulu almış, əvəzində isə 2356 nüsxə xarici kitab və jurnal göndərmişdi. Kitabxana əcnəbi təşkilatlarla yanaşı xaricdə yaşayan ayrı-ayrı elm və mədəniyyət xadimləri ilə də əlaqə qurmağa başlamışdı. İngiltərədə mühacirətdə olan məşhur rus şərqşünası, Cənubi Qafqazın tarixi, tarixi coğrafiyası, ədəbiyyat və mədəniyyəti üzrə ixtisaslaşmış akademik Vladimir Minorski və tanınmış macar türkoloqu, o dövrdə Sofiya Universitetində dərş deyon akademik Georq Hazai kitabxananın sıx əməkdaşlıq etdiyi elm adamlarından idilər.

1960-cı ildə Mərkəzi Elmi Kitabxananın 50 ölkənin 256 təşkilatı ilə əməkdaşlıq edirdi. İl ərzində həmin təşkilatlara 12233 çap vahidi, o cümlədən 5160 nüsxə kitab və 7073 nüsxə jurnal göndərilmişdi. Mərkəzi Elmi Kitabxananın invalyuta hesabına əldə etdiyi nəşrlərin sayı isə 2986 nüsxə, o cümlədən 444 adda 2118 nüsxə kitab, 517 adda 846 nüsxə jurnal və 22 adda qəzet idi.

Xarici əlaqələrin uğurla qurulmasına baxmayaraq Kitabxana mübadilə işinin yerinə yetirilməsi zamanı bir sıra problemlərlə də üzləşirdi. Belə ki:

a) Azərbaycan EA-nın Elmi-tədqiqat institutları əsərlərin nəşredilmə planına riayət etmirdilər. 1960-cı ildə bir çox institutlar hələ 1958-1959-cu illərin planını yerinə yetirməyə çalışırdılar. Elmi əsərlərin vaxtında nəşr olunmaması ucbatından Kitabxana partnyorlarına tematik planları gecikmələrlə göndərməli olurdu ki, bu da öz növbəsində qarşılıqlı əlaqələrin zəifləməsinə və bir çox hallarda əməkdaşlığa xitam verilməsinə özünü büruzə verirdi.

b) Nəşr olunan elmi jurnallarda Qərb dillərində xülasələr verilmirdi. Kitabxananın əməkdaşlıq etdiyi təşkilatlar belə nəşrlərdən imtina edirdilər.

c) “Komplektləşdirmə və beynəlxalq kitab mübadiləsi” şöbəsinin texniki imkanları zəif idi, işçi çatışmazlığı (şöbədə cəmi 3 nəfər işçi çalışırdı) materialların operativ işlənməsinə mənfi təsir göstərirdi və s.

Məhz bu səbəbdən 1960-cı ildə Kitabxana əməkdaşlıq eidiyi 50 ölkənin 250 təşkilatının hamısı ilə deyil, 37 ölkənin 137 təşkilatı ilə kitab mübadiləsi apara bilmişdi. Hindistan, Yaponiya, İran, Türkiyə, Livan, Braziliya, Argentina ilə beynəlxalq elmi əlaqələr, kitab və elmi-texniki informasiya mübadiləsi tamamilə zəifləmişdi. İndoneziya, Birma, Seylon (indiki Şri-Lanka) və BƏR-lə (Birləşmiş Ərəb Respublikası, indiki Misir və Suriya) kitab barteri işə dayandırılmışdı.

13-19 sentyabr 1960-cı ildə Budapeşt şəhərində YUNESKO-nun təşkilatçılığı ilə Macarıstanın YUNESKO ilə əlaqə üzrə Milli Komissiyası, Mədəni Münasibətlər İnstitutu bir sıra iri dövlətlərlə (SSRİ daxil olmaqla) birgə elmi ədəbiyyatın mübadiləsi üzrə mühüm nəzəri və praktiki məsələlərin həllinə dair geniş konfrans keçirdilər. Konfransda dövlətlər tərəfindən elmi ədəbiyyatın maneəsiz və operativ mübadiləsinə daha çox diqqət və maliyyə vəsaiti ayrılması qərara alındı. Qərar bilvasitə Mərkəzi Elmi Kitabxananın beynəlxalq kommunikasiyalarına da təsirsiz ötüşmədi, xarici ədəbiyyatın əldə olunması və xaricə elmi nəşrlərin göndərilməsi üçün ayrılan vəsaitin həcmi artırıldı.

1961-ci il yanvar ayının 1-dən may ayının 3-dək Mərkəzi Elmi Kitabxanada yerdəyişmə ilə əlaqədar olaraq Xarici ədəbiyyat fondu bağlı olmuşdur. Buna görə də il ərzində beynəlxalq kitab mübadiləsi tam gücü ilə aparılmamış, yalnız 33 ölkənin 192 elmi müəssisəsi ilə kitab mübadiləsi edilmişdi. Kəmiyyət göstəricilərinin aşağı düşməsinə baxmayaraq, əldə olunan elmi çap məhsulunun keyfiyyət və repertuar zənginliyi yüksək olmuşdur. Bu iş 1961-ci ildən etibarən özəl nəşriyyatlar tərəfindən buraxılan jurnal və kitabların alınmasına diqqətin artırılması ilə bağlı idi. Belə ki, dövlət müəssisələri, universitetlər tərəfindən elmi nəşrlərin çap qrafikinə əməl olunmur və yaxud illərlə həmin əsərlər çap edilmirdi. Bu tendensiya bugün də davam edir və özəl nəşriyyatlar (məs. "Springer", "Frens və Teylor", "Emerald" və s.) elmi ədəbiyyatın nəşri bazarında böyük üstünlüyə malikdirlər.

Ümumilikdə, 1961-ci ildə Mərkəzi Elmi Kitabxana beynəlxalq əməkdaşlıq yolu ilə (invalyuta hesabına) 466 adda 1046 nüsxə kitab, 557 adda 4000 nüsxə jurnal və 8 adda qəzet əldə etmişdi. Xaricə göndərilən ədəbiyyatın sayı isə 5550 idi. Sonrakı illərdə MEK "Soyuzpeçat", "Mejdunarodnaya kniqa", "Azərkitab", "Akademkniga" və Kitab Palatası ilə əlaqələrini möhkəmləndirərək beynəlxalq informasiya bazarına daha çox elmi çap məhsulunun inteqrasiyasına nail oldu.

ƏDƏBİYYAT

1. *Azərbaycan MEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının arxivi, 1930-1956-cı illər.*
2. *Письма из 43 стран // Выходка. - 1956. - 30 окт. О почте библиотеки АН АЗССР.*
3. *Книги отправляются в 45 зарубежных стран // Молодежь Азербайджана. - 1957. - 2 июня.*
4. *Convention concernant les échanges internationaux de publications 1958. Paris, le 3 décembre 1958.*

**CENTRAL SCIENTIFIC LIBRARY OF ANAS IN THE
INDEPENDENT INTERNATIONAL SCIENTIFIC RELATIONS
N.Kh.BABAKHANOVA
SUMMARY**

The Central Scientific Library of Academy of Sciences of Azerbaijan won the right to independently conduct international book exchange since 1956. Until this year, process is carried out through Library of Academy of Sciences of the USSR and the State Library of the USSR. Of course, the implementation of all communication functions through an intermediary library, hindered the development of foreign relations. After the transition to the independent International book exchange, the basic digital indicators began to grow.

Keywords: *NASA, Central Scientific Library, international book exchange, global information space, 1956-1961 years*

**ЦЕНТРАЛЬНАЯ НАУЧНАЯ БИБЛИОТЕКА НАН
АЗЕРБАЙДЖАНА В САМОСТОЯТЕЛЬНЫХ МЕЖДУНАРОДНЫХ
НАУЧНЫХ ОТНОШЕНИЯХ
Н.Х.БАБАХАНОВА**

РЕЗЮМЕ

Центральная Научная Библиотека Академии Наук Азербайджана получила право самостоятельно вести международный книгообмен с 1956 года. До этого процесс осуществлялся через БАН СССР и Государственную Библиотеку СССР. Разумеется, что осуществление всех функций обмена через посредника все же тормозило развитие зарубежных связей.

Ключевые слова: *НАНА, Центральная Научная Библиотека, международный книгообмен, глобальная информационная среда, 1956-1961 годы*